

ДОСЛІДЖЕННЯ ІЛЮЗІЇ СПРИЙНЯТТЯ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

ТКАЧУК О.В.

*Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
Ушинського м. Одеса, Україна.*

Як відомо, пізнання - ланцюг гіпотез, які перевіряються й потім або відкидаються як неспроможні, або приймаються, і тоді ми діємо відповідно до них, вірніше, з очікуваними результатами їхнього застосування. Точно такою ж роботою безупинно зайнятий зір. Цю діяльність ми не враховуємо тільки тому, що вона протікає звичайно на підсвідомому, безсловесному рівні. «Розумне око» строїть гіпотези про простір і співвідношення між предметами в ньому, робить «несвідомі умовиводи». При цьому зір, будуючи по текстурах образ світу, прагне віддзеркалити його гранично вірно, ґрунтуючись на минулому досвіді людини. Сформований цим досвідом внутрішньої, перцептивної моделі зовнішнього простору, у мозку є образ сприйманого зором світу, такого, як він сприймається в натурі, - «зорове поле».

А якщо текстур немає, якщо перед очима щось аморфно-гладке, мозок втрачає одну з найважливіших ознак, по якому орієнтується в ситуації. Ще в 1930-ті роки німецький психолог В.Метцгер з'ясував, що коли людина стоїть перед білою, гладко пофарбованою й рівномірно освітленою стіною, вона залежно від яскравості світла відчуває її – так, як, клубиться туман, так як сферу, у центрі якої вона перебуває. І тільки коли яскравість ламп зростає настільки, що прояснюються подробиці фарбування, видно, що це плоска вертикальна стіна.

Також існує зображення куба (рис. 1), що має властивість вивертатися навиворіт: та сама площа здається то фронтальною, де перспективна проекція показує найближчу грань куба збільшеною в порівнянні з далекою. Завдяки тіньовій проекції звичайно пізнається куб, тобто тіло з рівними гранями й прямими кутами. Ми трактуємо плоску проекцію предмета як підходящий для виникнення такої проекції тривимірний об'єкт, хоча «підходящий» зовсім не значить «скільки-небудь схожий за формою». Чому ми бачимо це зображення як куб, а не як кожну з нескінченної різноманітності форм, (наприклад, це цілком могла б бути проекція усіченої піраміди, зверненої меншою своєю основою до тінеутворюючого джерела або до ока). Очевидно, не всі можливі відповіді на питання, який предмет дав цю проекцію, для нас рівнозначні. Людський мозок «воліє» вибирати ті об'єкти, які зустрічаються більш часто, щодо тих, що зустрічаються рідше. Куби зустрічаються частіше, ніж усічені піраміди, і ми бачимо цю проекцію скоріше як куб, ніж як усічену піраміду або кожну з нескінченного числа форм, до яких могла б належати дана проекція, отримана з різних точок спостереження. По суті тут ми маємо справу з феноменом, коли людський мозок вибирає найбільш імовірну з можливих відповідей, з однієї сторони добре, а з іншої іноді просто неможливо сприйняти

дуже незвичайний предмет, особливо в тих випадках, коли його проекція (його зображення) виявляється такою же, як проекція (зображення) звичних, знайомих предметів.

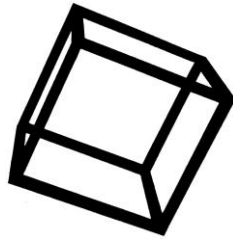

Рис.1. Каркасний куб.

При відсутності різниці товщини ліній - у мозку немає причин зволіти одну гіпотезу із приводу дальності іншої, тому і виникають обидві поперемінно. Ілюзій такого роду безліч: сходи, що раптово стають нішею, і особа бабусі, з якої раптом проступає портрет молодої жінки й так далі. Наприклад, вам говорять подивитись декілька секунд на (рис. 2), і побачити портрет молодої дівчини, а потім обличчя бабусі [5].

Рис.2. Портрет молодої жінки або бабусі.

Часто бачимо щось саме таким не тому, що воно таке, а тому, що знаємо, або нам диктують умови, що повинно бути побаченим, де минулий досвід, установка, властиво й диктує свою волю.

Парадокс образотворчої діяльності як такий складається: з одного боку, це просто полотно або папір, а з іншого боку - вона виходить далеко за рамки «просто» полотна або паперу. Р. Грегорі в книзі «Розумне око», [3] пише, що «ніякий об'єкт не може бути одночасно двовірним й тривірним, а картини ми бачимо саме так. Картина має зовсім певний розмір і в той же час показує щирі величини людської особи, будинку або корабля». До матеріальності картини приплюсовується духовність того, хто на неї дивиться, робота його мозку, де без глядача не виникне ні тривірності, ні щирих розмірів зображених предметів.

В.Суріков при написанні відомої картини «Бояриня Морозова» розглядав проблеми передачі руху, вирішуючи їх за рахунок виняткової майстерності, незліченних композиційних і кольоро - тонових рішень, а також оптичною ілюзією, пов'язаною з правильно обраною відстанню від рами до саней. Де неправильно сприйнята відстань - сані стоять, при виборі іншої відстані створюється ілюзія руху. І в цій картині все «не як у житті». Критики того часу

змагалися один з одним у вишукуванні «невірностей»: і місця для кучерів у санях мало, і рука, мов, у боярині надто довга й вивернута так, як анатомічно неможливо, і сніг не притоптаний на вулиці - сані немов по пороші в поле їдуть.

На наш погляд необхідно в процесі сприйняття твору образотворчого мистецтва привчити свій мозок вивчати й аналізувати творчість - трошки інакше, чим сформовані стереотипи зорово-накопиченої бази придбаних даних. Щоб розуміти картини, потрібно вчитися сприймати, але ж діти роблять це неодмінно. Їхні татусі й мами інший раз висловлюють своє «нерозуміння» про творчість: К.Моне й П.Сезана, В.Гога, К.Малевича: там все так «не схоже». «Витвір образотворчого мистецтва є кінцевим проявом свого творчого мислення», - стверджує мистецтвознавець і психолог Р. Арнхейм [1].

Дивитися, вивчати, аналізувати - значить мислити, мислити, необхідно усвідомлюючи побачене, де за чверть секунди індивід одержує необхідну первинну інформацію для короткочасної пам'яті, щоб зрівняти отриманий образ з запасами довгострокового.

Далі розглянемо тлумачення понять ілюзія сприйняття, іррадіація.

Ілюзії сприйняття (обманювати) - перекручені сприйняття реальних предметів. Найбільше їхнє число спостерігається в області зору. Особливо численні зорові ілюзії («обмани зору»), що виникають при відбитті деяких просторових властивостей предметів (довжин відрізків, величин предметів і кутів, відстаней між предметами, форми) і рухи підрозділяються по видах.

Іррадіація (висвітлюю променями) - в оптиці явище зорового сприйняття людиною тривимірних об'єктів і плоских фігур на контрастному тлі, при якому відбувається оптичний обман зору, який полягає в тому, що спостережуваний предмет здається іншого розміру, ніж його дійсний розмір.

Ілюзії, які пов'язані з будовою очей. Прикладом служать ілюзії, що є результатом ефекту іррадіації порушення в сітківці й виражаються в тім, що світлі предмети здаються нам більшими в порівнянні з рівними ним темними (так, білий квадрат на чорному тлі здається більше рівного з ним чорного квадрата на світлому тлі - див. рис. 3а). Переоцінка довжини вертикальних ліній у порівнянні з горизонтальними при їхній дійсній рівності. Висота фігури на (рис. 3б), здається більшою, ніж її ширина, хоча в дійсності фігура має форму квадрата. При рівності довжин перпендикуляра і його горизонтальної основи перший сприймається більшим по довжині. Усяка заповнена окремими об'єктами відстань здається більшою незаповненої, причому відстань, заповнена поперечними лініями, подовжується більше, ніж заповнена поздовжніми лініями.

Ілюзії, обумовлені контрастом. Сприймана величина фігур виявляється залежною від оточення, у якому вони знаходяться (рис. 3в). Той самий кружок здається більшим серед маленьких і меншим серед більших кружків (ілюзія Еббінгауза).

Перенесення властивостей цілої фігури на її окремі частини. Ми сприймаємо видиму фігуру, кожен окрему частину її не ізолювано, а завжди у

відомому цілому. В ілюзії Мюллера - Лайєра прямі лінії, що закінчуються по-різному спрямованими кутами, здаються неоднаковими по довжині (рис. 3г).

Можливі й зворотні випадки зорових ілюзій, коли через більше розходження 2 сусідніх частин виникає враження побічного розходження фігур у цілому. Зображені на рисунку 3д фігури однакові, хоча верхня здається менше нижньої, оскільки нижня сторона верхньої фігури явно менше сусідньої з нею верхньої сторони нижньої фігури (ілюзія Ястрова).

Згадане перекручування напрямку ліній за рахунок штрихування, перетинань із іншими лініями. Паралельні лінії здаються вигнутими під впливом того, що перетинають їх інші лінії (ілюзія Цельнера; рис. 3з). Відома ілюзія неколінеарності, або зламу прямої (рис. 3ж): відрізки прямої, що перетинають 2 горизонтальних (або вертикальних) прямокутники, сприймаються як такі, що не належать 1 прямій, а окремими відрізками, розташованими на різних рівнях (ілюзія Поггендорфа).

Відомий ряд ілюзій сприйняття, в основі яких лежить переоцінка величин гострих кутів. До досить добре відомої ілюзії приводять паралельні лінії, що становлять із іншими лініями гострі кути. У силу ілюзорного перебільшення останніх паралельні лінії не здаються такими. По цій же причині коло здається як би утягненим у кутів вписаного в нього квадрата (рис. 3ж).

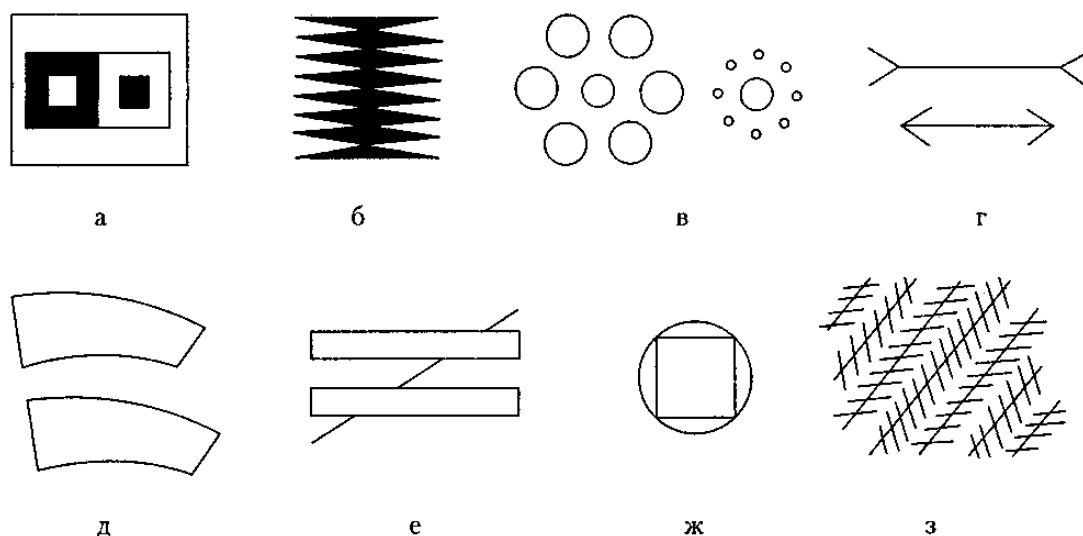

Рис.3. Приклади зорових ілюзій

Причини, що викликають ілюзії сприйняття, різноманітні й недостатньо ясні. Одні теорії пояснюють зорові ілюзії дією периферичних факторів (ірадіацією, акомодациєю, рухами очей й т.д.), інші - впливом деяких центральних факторів. Іноді ілюзії з'являються внаслідок дії особливих умов спостереження (наприклад, одним оком або при нерухливих осях очей).

Також ряд ілюзій обумовлений оптикою ока. Велике значення у виникненні зорових ілюзій сприйняття має системна дія сформованих у минулому досвіді тимчасових зв'язків, чим, наприклад і пояснюється ілюзія уподібнення частини цілому: звичайно, якщо ціле більше, то більше і його частини (у порівнянні з аналогічними частинами іншого, меншого цілого), і

навпаки, якщо кількість із цих частин менше, то й ціле менше. Ілюзії контрасту пояснені індукційними відносинами порушення й гальмування в корі головного мозку.

Ілюзії також можуть виникати під впливом безпосередньо попередніх сприйняття. Такі, наприклад, контрастні ілюзії, що спостерігаються при виробленні «установки» по методу Д. Н. Узнадзе. Після багаторазового сприйняття сильно різноманітних предметів (по вазі, величині, обсягу й т.п.) рівні в тім же відношенні предмети сприймаються людиною як нерівні: більшим здається предмет, що перебуває на місці раніше сприйманого меншого предмета, і т.д..

Далі коротко розглянемо питання трактування поняття ілюзіонізм у творчості - обман, глузування, розглядається як імітація видимого світу у творах образотворчого мистецтва, створення враження реально існуючих предметів і простору. Ілюзіонізм припускає зорове стирання грані між умовним світом зображення й реальною дійсністю, її перетворення, активну взаємодію, зорову підміну або гадане знищення первинного матеріалу (з якого складається сам добуток), площини стіни або картини. Зорові ілюзії сприйняття широко використовуються в античному живописі й архітектурі, а також мають помітну роль у мистецтві Відродження, де стає одним з головних принципів монументально-декоративного мистецтва бароко, коли в інтер'єрах - реальний архітектурний простір зливається з мальовничим простором, що спрямовується в нескінченність ілюзорним, відтвореним за допомогою витончених перспективних побудов.

Творчість М.Ешера - нідерландського художника графіка відомого своїми концептуальними літографіями, ксилографіями й офортами (рис. 4,5,6,7,10), у яких він майстерно досліджував пластичні аспекти понять нескінченності й симетрії, а також особливості психологічного сприйняття складних тривимірних об'єктів. У своїх творчих роботах М. Ешер використовує свідоме перекручування перспективи, викликає особливі зорові ефекти.

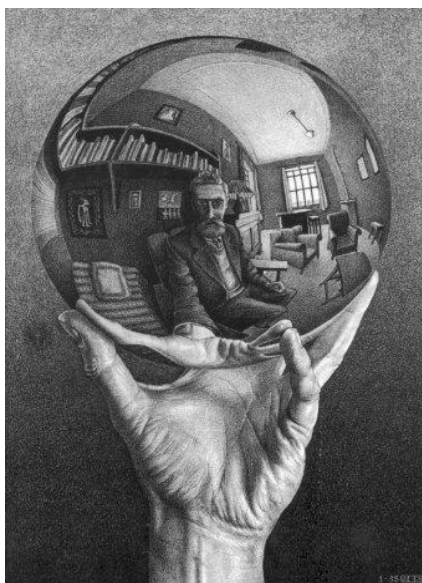

Рис.4. «Портрет батька» 1916р.

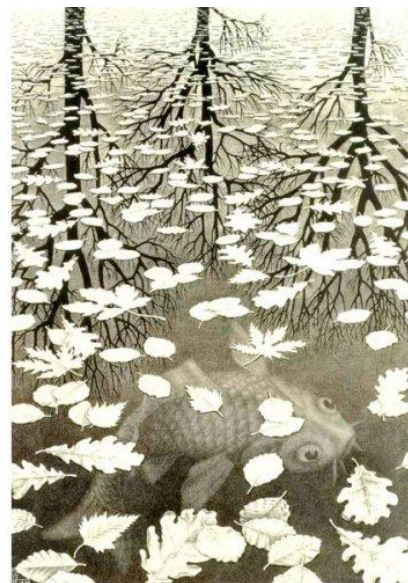

Рис.5. «Три світа» 1923р.

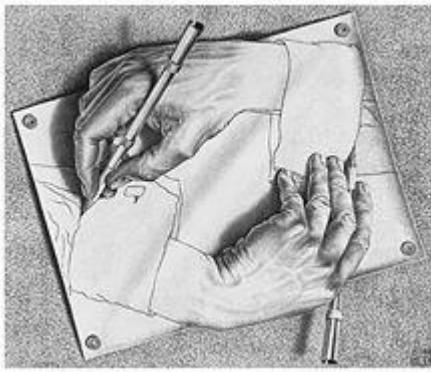

Рис.6 . «Малюючи руки», 1948 р.

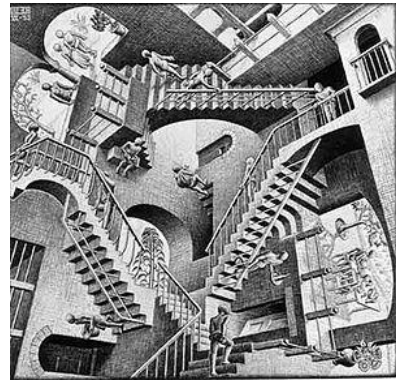

Рис. 7. «Відносність», 1953р.

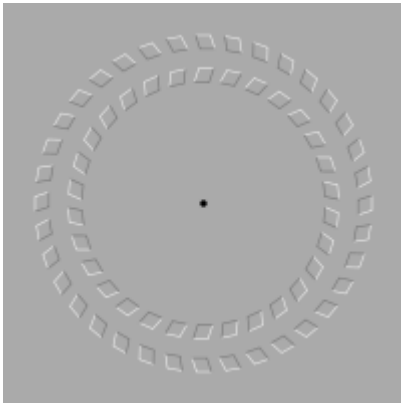

Рис.8. «Ілюзія руху»

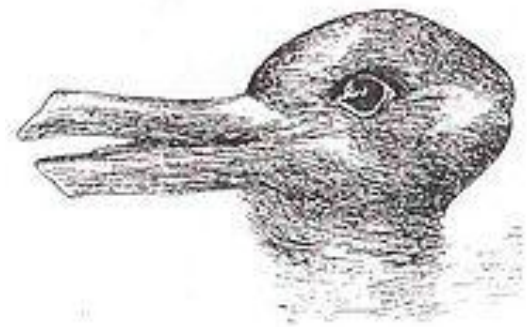

Рис.9. «Уткузаяц»

Ілюзія руху. Варто дивитися на чорну крапку в центрі й рухати головою вперед і назад. Кола навколо крапки почнуть рухатися. Перевертиш - вид оптичної ілюзії, у якій від напрямку погляду залежить характер сприйманого об'єкта. Однієї з таких ілюзій є «уткузаяц»: зображення може трактуватися і як зображення качки, і як зображення зайця.

Відомо, що коли на сітківці ока виникає зображення, що складається зі світлих і темних областей, світло від яскраво освітлених ділянок як би перетікає на темні ділянки.

Рис. 10. Водоспад 1961р.

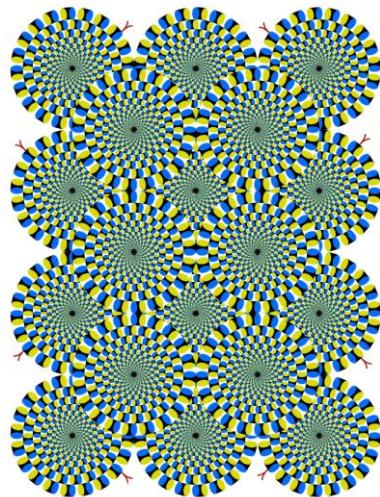

Рис.11. Рухаючі кружки

Висновки. Представлений виклад проблеми дослідження ілюзії сприйняття в образотворчому мистецтві не претендує на повне і всеосяжне охоплення, разом з тим тут можна підвести деякі підсумки.

По-перше, ілюзії, що виникають у процесі сприйняття - де створюваний художником образ індивідуален і належить тільки його внутрішньому світу, який залежить від безлічі факторів: особистісних інтересів, нужд і потреб, мотивів, зовнішніх установок й так далі. Характер сприйманого образу й визначає індивідуальність творчого усвідомлення дійсності.

По-друге, можна стверджувати, що поряд зі свідомістю, при проектуванні ілюзії у творчості художника, що переважно опирається на архетипи минулого досвіду, де активну участь приймають і несвідомі ділянки психіки - як форма латентного досвіду, стосовно до минулого й утворюючи область підсвідомого, так і у вигляді своєрідної чутливості художника до сьогодення, стосовно до свідомості.

По-третє, передбачається, що одиницею ілюзорного сприйняття як у творчості художника, що безпосередньо створюючи художній витвір, так і при сприйнятті творів мистецтва (реципієнти) виступає художній образ.

По-четверте, оскільки певна частина ілюзій як би «схована» у несвідомих ділянках психіки, де у якості найбільш оптимальних методів дослідження ілюзорності сприйняття, виступають проєктивні методи.

Література

1. Архейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р.Архейм. Издательство: Прогресс, 1974. - 392с.
2. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Рада Михайловна Грановская. СПб., Речь, 2010. 655с.
3. Грегори Р. Разумный глаз М., 2003; / Р. Грегори Психология зрительного восприятия. - М., 1970. - С. 25-37.
4. Демидов В. Зрительная система, зрительный аппарат... / В. Демидов - М.: Знание, 1987. - 208с.
5. Кови С. Семь навыков высокоэффективных людей / Стивен Кови. - Львов: «Світ», 2001. - С.17-25.
6. Миннарт М. «Свет и цвет в природе» / М.Миннарт. - М.: Наука, 1969.- 360 с.
7. Толанский С. Оптические иллюзии / С. Толанский - М.: Мир, 1967. - С. 128.